

KAZAK JIRŞILIK GELENEĞİNDEKİ İSLAMİ MOTİFLER

ISLAMIC MOTIFS IN KAZAKH JIRŞILIK TRADITION

Dr. Öğretim Üyesi Zhakhangir NURMATOV

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, İlahiyat Bölümü

Dr. Öğretim Üyesi Sultanmurat ABZHALOV

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, İlahiyat Bölümü

ÖZ

Kazak halkı tarih boyunca İslam dinine ciddi bir şekilde bağlı olarak yaşamışlardır. İslama olan ilgi ve teveccühlerini hayatın her alanında, gerek edebiyatı gerekse tarihi ve kültüründe görmek mümkündür. Sovyet ideolojisi hâkim olana kadar Kazaklarda din, onların dünya görüşü ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bilindiği gibi Kazak halkı için XX. yüzyıl hayati önem taşıyan bir süreç olmuştur. Kazak halkı varlığını yitirmemesi ve hayatta kalabilmesi için güç sarfetmiş var gücüyle bu uğurda mücadele etmiştir. Makalede öncelikle Kazak jırları ve ozanları hakkında bilgi verilecek ve Kazak hanlığı dönemindeki şiir ve jırşılık geleneğinin İslam ile ilişkisi hakkında kısaca bahsedilecektir. Kazak halkının Hz. Peygambere olan sevgisi şiir ve jırlardan örnek gösterilerek sunulacak ve jırşılıkların eserlerindeki iman, ibadet ve ahlak konularına ilişkin görüşlerine yer verilecektir. Bunun yanı sıra Kazak toplumundaki İslami uygulamaların Hanefilik-Maturidilik çizgisinde şekillendiği üzerinde durulacaktır. Kazak din düşünürleri ve ozanların eserlerindeki İslami motifler tespit edilmeye çalışılacaktır. Makale "Orta Asyadaki Hanefi Gelenek ve Kazak Maneviyatının Temelleri" projesi kapsamında hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Jırvları, Kazak Şairleri, Kazak din düşünürleri, İslami Motifler, Hanefilik-Maturidilik

ABSTRACT

Kazakh people have lived throughout the history are very committed to Islam. It is possible to see Islamic interest and enthusiasm in every area of life, in literature, history and culture. Until Soviet ideology is a judge, religion in Kazakhs has become an integral part of their worldview and culture. As is known, for Kazakh people XX. century was a vital process. Kazakh people have power to not lose their existence and to survive and has struggled with this power. Firstly in the article will be given the information about Kazakh jirs and poets and the relationship between the jırşılık tradition and Islam during Kazakh khan period. It will be given the information about Kazakh people 's love of prophet, will be presented with examples from poems and jirs, and opinions poets on the subjects of faith, worship and morality. In addition, it will be emphasized that the Islamic practices in Kazakh society are shaped in the Hanefism-Maturidism line. Kazakh religious thinkers and poets of Islamic motifs will be tried to be identified. The article was prepared within the scope of the project "Hanafi Tradition in Central Asia and the Basics of Kazakh Spirituality".

Key Words: Kazakh Jiravs, Kazak poets, Kazakh religion thinkers, Islamic Motifs, Hanafism-Maturidite

1. GİRİŞ

Orta asırlarda Orta Asya ve Maverannehir bölgesinde birçok âlim yetişmiştir. Orada dünyaya gelen ve yetişen birçok bilim adamı İslam medeniyetinin inşasına çok büyük katkı sağlamıştır. Bunların arasında Farabi, İbn Sina, Ahmet Yügneki, Yusuf Balasaguni, Mahmut Kaşgari, Maturidi, Ahmet Yesevi, Husameddin es-Siğnaki, Kevameddin İtkani, Ebu'l Berekat en-Nesefi vd. sayabiliriz. Kazak kültürünün, düşünce sistemini oluşumunda İslam dininin ve onun içinde Hanefilik ve Maturidilik düşünce sisteminin etkisi oldukça büyüktür. Kazak toplumundaki tüm İslami uygulamalar Hanefilik-Maturidilik çizgisinde şekillenmiştir.

Kazak halkı tarih boyunca İslam dinine ciddi bir şekilde bağlı olarak yaşamışlardır. İslama olan ilgi ve teveccühlerini hayatın her alanında, gerek edebiyatı gerekse tarihi ve kültüründe görmek mümkündür. Sovyet ideolojisi hâkim olana kadar Kazaklarda din, onların dünya görüşü ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Bilindiği gibi Kazak halkı için XX. yüzyıl hayati önem taşıyan bir süreç olmuştur. Kazak halkı varlığını yitirmemesi ve hayatta kalabilmesi için güç sarfetmiş var gücüyle bu uğurda mücadele etmiştir. Sovyetler Birliği'nin İslam'ı yok etme politikalarının sonucunda çok sayıda cami yıktırılmış, birçok din adamı öldürülmüştür. Din eğitimi yasaklanarak medreseler kapatılmıştır. Dine karşıt propaganda için her türlü çare ve tedbirlere başvurulmuştur. Ancak bu dönemde Kazak hanlığı döneminden kalan miras tamamen kaybolmamış, şairlerin mecazi ve temsili anlatımlarıyla bu miras gelecek nesle aktarılmıştır.

Çalışmamızda Kazak toplumundaki İslam'a ve Hz. Peygambere olan ilgi ve saygıyı, bunların şair ve jırşılardan (ozanların) eserlerindeki yansımalarını ele alacağız, Kazak düşünürlerin eserlerindeki İslami motifleri tespit etmeye çalışacağız.

2. KAZAK HANLIĞI DÖNEMİNDEKİ ŞİİR VE JİRŞİLİK GELENEĞİNİN İSLAM İLE İLİŞKİSİ

XV. yüzyılda Kazak hanlığının oluşumu sürecinde onlara mensup halkların tümü Müslüman inancında yaşamışlardır. Bundan önce Moğulların hücumuna maruz kalan Kazak toplumunda İslam'ın etkinliği zayıflamış olsa da Kazak halkı han ve sultanlarıyla birlikte kendilerini Müslüman saymışlar, Kur'an okumuşlar, Haca gitmişler, çocuklarını medreseye tahsile vererek hiçbir zaman nikâhsız evlilik yapmamışlardır.

O devirlerde Kazaklar göçebe bir hayat tarzı yaşamışlar, Maverannehir hanlarıyla olan anlaşmazlıklar, onların İslam'ı öğrenmelerine büyük engel teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra Kalmukların hücumlarının çoğalmas ve Kazak juzlerinin Rus Çarlık devletine dâhil olana kadar Kazakların hayatı savaş ve mücadeleyle geçmiştir. Bununla ilgili Kojabergen jırav (ozan) bu olayı şu şekilde dile getirmiştir:

Din Ordusunu berbat etti kâfir Kalmuk,

Ok atıp, yoldaki halkı yerle yeksan etti.

Etraftaki Kazak halkını işgal etti,

Müslümana eziyet ve ağır yük getirdi (Nısanali 1992: 175).

Bütün bunlara rağmen Kazak toplumu var gücüyle İslamı öğrenmeye ve yaşamaya çaba göstermişlerdir. Buna o dönemde yaşayan düşünürlerin derin din bilgileri ve yetişen ünlü şairler buna açık bir delildir. Hatta daha sonra şair ve jırşılardan şiirlerini toplayan Rus misyonerleri şiirlerin muhtevasındaki İslami motiflerin çokluğundan hayret içerisinde kalmışlardır.(Malov 1999: 17).

XVII. yüzyıldan itibaren Rus İmparatorluğunun sömürgesine dönüşen Kazak toplumundaki İslam dininin gelişmesini üç devrede inceleyebiliriz:

1. XVII. yüzyılın başı ve XIX. yüzyılın ilk yarısı, yani Çarlık Rusya'sının İslam dinine olan "yumuşak" siyaseti;

2. XIX. yüzyılın ilk yarısından başlayıp XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar, yani Çarlık Rusya'sının İslam dinine olan misyonerlik siyaseti;

3. Sovyet Rusya'sının ateizm siyaseti.

Birinci devrede Kazan şehrinde dini eserler için matbaalar açılmış, Kazak şairlerin eserleri buralarda basılmıştır. İkinci devrede Çarlık hükümeti İslam dinine karşı siyasetini başlatmıştır. Ancak buna rağmen Kazak toplumunun İslam'a olan ilgisi daha da artmış, onların ihtiyaçları üzerine dini eserler yazılmış, şair ve

ozanların eserlerindeki İslami motifler eskisinden de çoğalmıştır. Sözelimi, konuyla ilgili kapsamlı araştırma yapan M.Mirzahmetov Abay eserlerindeki İslami kavram ve motiflerin çokluğunu, onun etrafındaki dinleyicilerin dini bilgi seviyesinin yüksek olmasına bağlamıştır (Mirzahmetov 1992: 208-209). Bu devirlerde G.H.Potinin'in de dile getirdiği gibi Kazak gençleri Buhara'ya bilim yolculuğu yapmış; Farsça, Arapça, Fıkıh alanında ders alarak memleketlerine dönmüş ve herbirisi birer molda (hoca) olmuşlardır (Basilov; Karmışeva 1997: 33). Toplumda hac ibadetine gidenlerin sayısı da bir hayli artmıştır. Bununla beraber toplumun problemini düşünen önemli şahıslar da İslam'a var gücüyle hizmet etmişlerdir. Bundan dolayı da toplumun dine olan ihlas ve teveccühleri daha da artmıştır (Oteniyazuli 1994: 26).

Şimdi esas konumuz olan jırşılık geleneği üzerinde duralım. Kazak hanlığı döneminde Ordu'da Han'ın yanında her zaman akıl ve bilgi sahibi müsteşar jıravlar/jırşılar (ozanlar) yer almıştır. Jırşılar – halk şiirlerini oluşturan hikmet sahibi şahıslardır. Onlar kendi zamanındaki kendilerinin şahit olduğu önemli olayları şiir ve jırlara eklemiştir.

Jırşılık geleneği dönemine kadarki edebiyata halkın oluşturduğu şifahi edebiyat denir. Jırşılık geleneği Kazak hanlığı oluşmasından itibaren (XV. yüzyıl) hızlı bir şekilde gelişmiştir. XV. yüzyılda Asan Kayğı ve Kaztugan jıravlar yaşamışlardır.

Jıravlara halk çok değer vermiştir. Devlet çalkalandığı zaman, bozgunculuk ya da devlete herhangi bir zarar geldiği zaman jıravlarla danışarak iş yapmışlardır. Böyle durumlarda jıravlar toplumu teskin etmiş; onlara güç katarak ye'se düşmekten alıkoymuş; olayın nasıl sonuçlanacağına ilişkin bazı tahminlerde bulunmuştur. Kazak toplumunda genel olarak jırşılık geleneği XV-XVII. yüzyılları kapsamaktadır.

Jırav kavramı “jır” kelimesinden türemiş olup, epik destanları ezbere bilen bilgelere denir. Jıravların eserleri genellikle nakiller ve nasihatlerden oluşmuştur. Jıravların temel konuları vatan sevgisi, vatani korumak, birlik ve beraberliğin önemi, insanperverlik gibi meseleleri içermiştir.

Jırşılık geleneği sadece toplumun geçmişi ve tarihi olaylarla değil, halkın siyasi-ekonomik ve sosyo-kültürel yaşamını veciz ifadelerle dile getirmesiyle de değerlidir. Bunun yanı sıra jırşılık geleneği derin felsefi düşünceleri de kapsamaktadır. Bunların çoğu nasihat ağırlıklı ifadelerdir.

Atalarımızın dünya görüşü ve düşüncelerine baktığımızda günlük çalışmalarında başta olmak üzere yiyecekleri, konuşma ve düşüncelerinde haram ve helale, iyilik ve kötülüğe, sevap ve günaha çok titizlik göstermiştir. Onlar gelecek neslin haramdan korunmasına dikkat etmiş, harama asla müsaade etmemiştir. Yasak amelleri yapanları günahkar ve suçlu olarak telakki etmiştir (Zimanov; Oserov 1998: 53). Kazak toplumunun günahlardan uzakta durmaya çalışanları gören Rus misyonerleri ve seyyahlar kendileri yaşadığı bölgede hiçbir hırsızlık eyleminin gerçekleşmediğini ve bundan dolayı da evler kilitsiz bırakıldığını hayretle dile getirmiştir (Zimanov; Oserov 1998: 88).

Bununla beraber nihaksız evlilik ya da zina gibi günah-ı kebirler Kazak toplumunda yer almamıştır. Şayet böyle bir olayla karşı karşıya kalındığı zaman toplumda bulaşıcı hastalık gibi yayılmaması için bunları çok büyük suç olarak addetmiş ve gelecek neslin manevi temizliğini korumak amacıyla onlara ağır cezalar uygulanmıştır. Kazak hanlığı kurulduğundan Sovyetler Birliği dönemine kadar Kazak halkının dini hayatında hadis ve sünnetin yerini anlamak için Kazak halkının aynası sayılan şair ve jıravların eserlerine değindik. Çünkü göçebe hayat tarzında yaşayan Kazaklar, şair ve jıravlara çok önem vermişler ve onları toplumsal görüşü aksettiren, zamanın ışığı, genç neslin ustası olarak bilmişlerdir. Onlar toplumun ileri gelen aydınlarıdır. Kazakların hayatını tasvir eden, dünya görüşünü ve hayatı gerçekleri bize kadar ulaştıran önemli kaynak olarak bilinmektedir.

Bundan dolayı biz Kazak halkının hayatı ve düşünce sisteminde Hz. Peygamberin'in (s.a.v) kutsal hadislerin ve sünnetin yerini görebilmemiz için söz konusu kaynağı seçmiş bulunmaktayız. “...Kazak edebiyatı, birçok toplumda bulunmayan şifahi geleneği benimseyen, XIV. yüzyıldan başlayan miras ile XIX. yüzyıldan başlayan yazılı edebiyatı içeren bir özelliğe sahiptir” (Tilepov 2001: 7-8).

Kazakların hayatı ve düşünce sisteminde İslam dininin ikinci kaynağı sayılan sünnet ve hadisin yerini tespit edebilmemiz için yukarıdaki özellikleri göz önünde bulundurduğumuz halde değerlendirmeye çalışacağız. Ancak çok kapsamlı bir konu olmasından dolayı denizin başından ta sonuna kadar yüzebilme imkânı olmadığından kenarından dahi olsa suya dalmayı uygun gördük.

İslam dinine tam anlamıyla bağlı olan Kazak halkının hayat tarzı Kur'an ve sünnete uygun bir biçimde şekillenmiştir. Böyle bir yaşamın temel sebebi de Cenab-ı Hakkın Kur'an'daki emirleri ve Hz. Peygambere olan saygı ve sevgiden dolayıdır. Zira Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerimde şöyle buyurmuştur: De ki: Ey insanlar!

Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka tanrı yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Resûlüne -ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız" (Araf, 158); De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir. De ki: Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez. (Âli İmran, 31-32); Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır! (Nisa, 69).

3. KAZAK HALKININ HZ. PEYGAMBER'E OLAN SEVGİSİ

Hız. Peygamberin güzel ahlakı ve üstün meziyetleri on dört asırdır ümmetini kendisine çekmektedir. Onun her zaman sayısı açısından çoğalan ümmeti onun hayat yolunu "kutsal sünnet" olarak benimsemekte, sünnetine harfiyen temessük edenler bir kere ona olan sevgisini izhar etmektedir. Söz konusu kutsal yolu kendine yol edinen ve "Hakk'a kul, Resul'e ümmetiz ezelden biz" diye Müslüman olduğuna övünen Kazak halkı Hız. Peygamber'e olan sevgisini jır ve şiirlerde dile getirmişlerdir. Bunu Nurjan şairin şu ifadelerinde görmemiz mümkündür:

Hak yoldan yarıda kalan yerimiz yok,

Kâmiliz itikatta sebat gösteren.

Resule iman ederek, Allah'ı bir deyip,

Ümmetiyiz diye hep selamı koruyan (Nauşanbayulı 1997: 79).

Kazak halkının asırlarca kalbin derinliklerindeki yatan ve onu seslendirmeye çalışan şiir ve jırlarına baktığımız zaman "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir" (Âli İmran, 31) ayetini esas alarak Cenab-ı Hakkın buyruğunu yerine getirmeye çalıştıklarını görürüz. Demek ki, Allah'ı sevmek, Hız. Peygamberi sevmekle, onun yürüdüğü yoldan yürümekten ibarettir. Onun yolu, Allah'a götüren yoldur.

Mutluluk nereye gidersin?

Evinde duran Kur'an'ı

Resulullah'ın sloganı,

Tertipli eve giderim, diye şiirlere ekleyen jırşılar insanları hep bu kutsal yola çağırıştır.

Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de Hız. Peygambere şöyle hitapta bulunmuştur: "Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin" (Şûra, 52). Böyle parlak bir yolu kendilerine yol edinen Kazak halkı şiirlerinde Hız. Peygamberi âleme rehber olduğunu dile getirmiştir:

Resulullah – âleme gevher ışık,

Bu söz diğer sözden daha faziletli, (Azibayeva 2002: 77) - demiştir. Bazıları ise:

Resulullah âleme Bayterek (kutsal ağaç),

Boyu semaya yükselen öyle yüksek (Azibayeva 2002: 99) diyerek Allah elçisini misli olmayan Bayterek ağacına benzetmiş, insanlara yol gösteren gevherli ışık olduğunu övünerek dile getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Hız. Peygamberin (s.a.v) güzel ahlak sahibi olduğu ifade edilmiştir: "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin" (Kalem, 4); Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir. (Ahzap 21); Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir. (Tevbe, 128); (Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiya, 107) gibi ayetlerden esinleyerek Kazak şairleri yukarıdaki ayetlerin anlamlarını şiirlerinde aksettirmiştir.

Yarattı Sahibim Rahman, onun Habibisin,

İki âlem üstüne Server yapan.

"Vema ersalnaka illa rahmeten lil âlemin"- diyerek,

Rahmetini kendisiyle aynı yapan (Azibayeva 2002: 63)

Aynı ifadeleri şu şiirde de görebiliriz:

İlk olarak Peygamberin nurunu etti,
 On sekiz âlemde önce etti.
 Allah Teâla kendisine dost yapıp,
 Ondan sonra ona verdi çok ümmeti.
 Herkesten faziletli yapıp dostum diyen,
 Dost olduktan sonra Allah'a, çok ümmetin derdini dinleyen.
 Sıfatı Rahmeten lil Âlemindir,
 Levlaka lema halaktul eflak tacını giyen (Azibayeva 2002: 99)

Genel olarak Kazak edebiyatında şair ve jıravların eserlerinde Hz. Peygamber'e yapılan medih ve övgüler çokça zikredilmektedir. Sır bölgesinden Kanglı Jusip şöyle dile getirmiştir:

İşiyle a'lam diye İslam dinini,
 Tanıttı Resul kendi bilgeliğini.
 İlan etti âleme ilk baştan beri,
 Herkesin hareket ettiren gönül nurunu,
 Bildikten sonra şeriatın merhametini,
 Ak yola düştü, yoldan çıkmadan,
 Kiskancın dini elden uzak oldu,
 Buldu halk Müslümanlığın dürüst yolunu (Kudaybergenulı 2002: 13).

Şair Tavtan ve Kaban (Kablisa) şair arasındaki ozanlar müzarekesinde Tavtan şair bulmaca misali bir şiir söylemiştir:

Hudanın yarattığı bir Bayterek,
 Dört dal o terekte olsa gerek.
 Dört dalda yine bir iki dal daha var,

Kabeke, şair isen bulsan gerek, demiştir. Kaban jırav bunun ardından onun bulmacasına şöyle cevaplamıştır:

Bir Bayretek dediğin Muhammedim,
 Üç yaşında anneden kaldı yetim,
 Dört dalı sevgili dört yâridir,

Peygamberim korur, gelip ümmetini... (İsmailov 1996: 109). Şiirlerdeki bunun gibi Hz. Peygambere olan sevgi ve saygı içeren ifadeler Allah elçisine olan yakından bağlılığını göstermektedir.

“Allah paktır, ezelden peygamber hak, Mumin isen sen de ona benzemeye çalış”, diyen Kazak din düşünürlerinden Abay, insanların herbir hareket ve fiillerini ona benzemeye çalışması gerektiğini ifade etmiştir. Hatta insanın başına gelen ağır musibet anında da Hz. Peygamberi kendilerine örnek alarak birbirlerini teskin etmiştir. Sözelimi, birisinin başına gelen ağır musibet esnasında onu yatıştırmak için Hz. Muhammed'i kendi şiir ve jırlarına eklemiştir. Bunun misalini Şortanbay jıravında görmemiz mümkündür:

Düşünsem bu yalanda,
 Öncekiler neler görmüş!?
 Muhammed Mustafa da geçmiş

Kim olmamıştır üzüntüsüz (Şortanbay 1993: 43). Böylece evinde birisinin vefat ettiği kişilere, Allah'ın en sevgili kulu Hz. Peygamberin başına da zorluk ve sıkıntılar geldiğini, o da bu dünyayı terk edip bekaya irtihal ettiğini, Allah'ın koyduğu kanuna boyun eğilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.

Kim ölmeden kalır
 Bu dünya yüzünde,

Muhammed de

Boyun eğdi

Yetimlik yaşında (Şortanbay 1993: 43) diyerek Hz. Peygamberi her zaman örnek alan Kazak halkı, başkasının anne-babası vefat ettiği zaman, Hz. Peygamberin hayatını yâd ederek, yetimlik kaderi başına gelenleri teskin etmiş, gönüllerine tesellici olmuştur.

Ahirete göz diksin

Gidilecek mekâna.

Bilsin Allah'ın kanununu

Önünde ölümün olduğunu,

Huda dostu Muhammed

Onun da biriciğini aldığını (Şortanbay 1993: 37) - diyerek insanın başına gelen en ağır musibetlerden birisi olan, kendi ciğeri sayılan çocuğunu kaybetmesi durumunda Hz. Peygamberin hayatını hatırlayarak birbirlerini sabretmeye çağırmıştır.

Kazak halkı her zaman Hz. Peygamberi örnek vererek kötü huy ve alışkanlıklardan insanların uzak durması gerektiğini şiirlerinde yansıtmıştır. Sözelimi, yalan ve hırsızlık gibi kötü amellerden nefret edilmesi gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir:

Yalan, hırsızlık, cebr, mekr ve hile,

Bu örnek Paygamberden miras kalmamıştır (İsmailov 1996: 83).

Mal ve mülke aşırı derecede bağlanmak, bu uğurda başkasının mal-mülküne tecavüz etmek Müslümana yakışmayan bir halettir. Gençleri bunlardan nehyetmek amacıyla şu ifadeler kullanılmıştır:

Bu dünya iman sahibine esas hedef değil,

Dünyanın güzelliği için mal-mülk toplamayız,

Mal, hiç kimsenin ardından birlikte gitmemiştir.

Önceki peygamber ve sahabiler,

Fayda için hiçbir malı almamıştır (Zimanov; Oserov 1998: 83).

4. KAZAK JIR VE ŞİİRLERİNDE İSLAM'IN BEŞ FARZI

Bilindiği gibi İslam beş şey üzerine kurulmuştur. Onlar: iman, namaz, zekât, oruç ve hac. Kazak halkı yaşamlarında söz konusu beş farza çok önem vermiştir. Bunların önemini halk arasında yayılan ata söz ve şiirlerinde görmek mümkündür. Mesela, “Cemaat, hayatta imanı ara, İmanlı şahıs ahirete güzelliğe erişir” (İsmailov 1996: 94), “İmanlı şahıs öldükten sonra cennetlik olur” (Azibayeva 2002: 1996),

Erkek, kadın hepimize iman farz,

Yaradan bir Allah'ı hatırlayıp.

Bir Allah imanı sana nasip etse,

Kanıncaya kadar içersin havzu Kevseri (İsmailov 1996: 81).

Peygamber Efendimiz (s.a.v) iman hakkında şu hadisi dile getirmiştir: “Ölümün son anında La ilahe illallah kelimeyi dile getiren cennete girecektir (Ahmed, 5/236). Kazak şiir ve jırşık geleneğinde de söz konusu hadis şu şekilde aksetmiştir:

Gençler, Allah bilir olursa bir kusurun,

İmanla geçsin diye dile son demin (Nauşanbayılı 1997: 97).

Kanunu iki değildir Haktır Allahım,

Yanında şeriki yoktur, paktır Allahım,

Canımı alsan, Ya Allah imanla al,

Şeytanın kazasından kuru Allah'ım (Magauin; Baydildayev 1991: 136).

Allah elçisi (s.a.v) diğer bir hadisinde imanın kemale erişmesi için şu vasıfların olması gerektiğini dile getirmiştir:

“Kim Allah için severse, Allah için buğz ederse, Allah için men ederse – kamil imana erişmiştir” (Müslim, İman 78; Ebu Davut, Salat, 232). Buradaki Allah için ifadesi, insanın içinde ihlasın olması ve kötü şeylerden arınan olmasına delalet etmektedir. Söz konusu hadise dayanarak Nurjan şair şöyle demiştir:

İnsanlar arasında her çeşit insan bulunur,

İç (batın) temiz olmadan kimse kâmil imana erişemez (Nauşanbayulı 1997: 81).

Hz. Peygamberden nakledilen “Allah ve ahiret gününe iman eden insan sadece iyi şeyleri söylesin ya da sussun” (Buhârî, Edeb 85; Müslim, İmân 74, 75) anlamındaki hadisi Kazak jırlarında şu şekilde yer almıştır:

İmanı olanın belirtisi-

Dilinden damlar şırası (Magauin; Baydildayev 1991: 276).

“Haya, imanın bir parçasıdır” (Buhârî, İmân, 3) anlamındaki hadisi İbiray Altınsariy şu şekilde dile getirmiştir:

İmanlı er Huda’dan korkar,

Haya edip sahibinden sevap umar, (Magauin; Baydildayev 1991: 13). Aynı hadisin anlamını Kaban jırav başka ifadelerle dile getirmiştir:

Hayanın kabı iman derler,

İmanlı insanda haya vardır (İsmailov 1996: 77).

İslam’da imandan sonra namaz ibadeti gelmektedir. Kazak halkı da Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı farz olarak bellemiştir. Namazın zamanında kılınmasına ayrıca önem vermiştir. Bukar jıravında bunlar net bir şekilde aksetmiştir:

İlk önce dilek dileyin.

Bir Allaha karşı günah işlemekten sakınmaya

İkinci dilek dileyin

Ezazil, fasık, zalimin

İzinden gidip dalaletle uğramaktan sakınmaya

Üçüncü dilek dileyin

Üçlü (kefen) gömlek giymekten sakınmaya

Dördüncü dilek dileyin

Döşekte yatıp hastalanmaktan

Beşinci dilek dileyin

Beş vakit namazı

Kaza yapmadan kılmaya...

Namaza bu kadar önem veren Kazak halkı onları şiir ve jıravlarında bahsetmekten çekinmemiştir. Bazıları önce Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadisi naklederek ardından onun açıklamasını jıravlarında beyan etmiştir. Mesela, Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle demiştir: “Nice namaz kılanlar vardır ki, onların kıldığı namaz sadece yatıp kalkmaktan ibarettir, onlara sevaptan da pay yoktur” (İbn Mace, Siyam 21). İşte bu hadisi Akmolla jırav şiirlerinde şöyle izah etmiştir:

Gönlün taştan da beter katılaştı,

Bunun haricinde birçok nahoş işin var

İbadet diye boşuna yorulan

Ahiret yararına dokunmayan (Magauin; Baydildayev 1991: 346). Diğer bir şair namazla ilgili şunları söylemektedir:

Sekiz cennet rahatına nail olur, derler,

Beş namazı kaza yapmadan kılan kul (Azibayeva 2002: 92). Böylece Kazak şair ve jıravlar eserlerinde İslam'ın beş farzından biri olan namaza ayrıca önem vermiştir.

Kazak jıravları zekât hakkında, zekâtı vermeyenlerin mal-mülkleri yılan ve akrep misali olduğunu dile getirmiştir:

Toplayan malın zekâtsız,

Yılan ve akrep misalidir (Magauin; Baydildayev 1991: 43).

Geri kalan zamana,

Kiyamet kaim yaklaştı.

Hayırsızın çok mal-mülkü

Yılan ve akreplerdir onlar (Şortanbay 1993: 42).

İslam'ın bir sonraki farzı olan oruç ibadetine de Kazak halkı ayrıca önem vermiştir. Kazak şiir ve jırşılık geleneğinde oruçla ilgili bilgiler şu şekilde yer almıştır: Şortanbay jıravında:

Kibleye baş koymak

Müslümanın tariki (yolu)

Oruç, namaz kaza kılmazsan

Gönlünde de Huda vardır (Babatayulı 2006: 202).

Kanlı Jusip de Hz. Peygamber'den rivater edilen: “Her kim Ramazan orucunu tutar da sonra buna Şevval ayından altı gün ilave ederse, bütün yılı oruçlu geçirmiş gibi olur” (Müslim, Siyam 204) hadisin açıklamasını şu şekilde beyan etmiştir:

Rivayet yazan hangi çocuk?

Mânâdan yok haberin.

Şevvalin altı gününden

Ne kadar oldu ziyanın

Şevvalde tutan altı gün

Hadisi ile sabittür (Kudaybergenulı 2002: 25).

Abay Kunanbayev de İslam'ın farzlarını sıralayıp “güzel neticeye” ulaşmak için bunların tam ve eksiksiz yerine getirilmesine davet etmiştir:

“Oruç, namaz, zekât, hac- üzerinde ihtilaf yoktur”

İyi isen, tümünü yerine getir.

İlk üçünü yerine getirmeden, sonuncu dördü,

Yapmakla iyi netice vermez”

Hz. Peygamber sadece Ramazan ayında değil, diğer vakitlerde de oruç tutmayı adet haline getirmiştir. Sözelimi, her ayın 14,15,16 günleri, haftanın pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmuştur. Atalarımız da orucun önemini ve faziletini halk arasında duyurmak için çocuklara Jarapazan (Ya ramadan) söyletmiştir. Jarapazan şarkısı ibret, adab, rahmet, kardeşlik ve saygı konularını içeren mahiyette olmuştur. Köy-köy ve ev-ev dolaşan jarapazan söyleyenler oruç tutan büyükleri kutlamışlar, güzel dua ve dileklerde bulunmuşlar. Jarapazan şarkısının örneği genelde şu şekildedir:

“Asselamu alaykum Müslümanlar

Boynunu hak yola sunanlar.

Bereke girip aileye baht çoğalsın

Allahım kabul etse işini düzeltir.

Ramazan ayı geldi yâranlar,
 Bu ayın fazileti Kelamda var
 Jarapazan şarkısı ayıp değildir,
 Mümine böylece ulaşa haber
 Söyleriz jarapazan köyüne,
 Baht gelsin Müslüman kavmine
 Bereke ve mutluluk getirse Ramazan ayı,
 Güzellik ve bolluk gelsin köyüne!” (Tolibayev 2000: 90).

Ramazan şarkısının her dörtlüğü bittiği zaman “Bay Muhammed ümmetine jarapazan, orucun kabul olsun tutan can” nakaratı tekrarlanmıştır. Jarapazan şarkısını söyleyen çocuklara âdete göre şeker, tatlı ya da hediyeler verilmiştir.

Kazak jıravların atası sayılan Şalkız Tilenşüli şiirlerinde İslam’ın temel kaideleri bolca yer almaktadır. İslamın beş farzının sonuncusu hac ibadetidir. Haca gitmek her Müslümana nasip olmuyor. Ülkedeki zenginler, başkanlar, “çevresi geniş olanlar” vd. gidebilen hac ibadetinin kendine has şart ve talepleri vardır. Ülkedeki adaletsizliği, diğer farz ve borçların doğru bir şekilde yerine getirilmemesi, hac ibadetinin tam olarak yerine getirilmesine hanel vereceğini ve bazı işlerin ihmal edildiğini duyurmak amacıyla Şalkız jırav “Bi Temir’i hac ibadetinden durdurmaya söylenen” jırı ile Müslümanları etkilemiştir.

İbrahim Halilullah yaşamıştır,
 Ezrail, can alamaya kastetmiştir,
 Yıkılanı ayağa kaldırsan,
 Ağlayanı dindirsen,
 Eğriyi doğrulasan,
 Tanrının evi Beytullah,

Sultan sahibim, hep yanındadır! diyerek, Müslümanın üzerindeki yapması gereken diğer farzları ihmal etmemesi gerektiğini dile getirmiştir (Babatayulı 1984: 40).

5. SONUÇ

Tarihte göçebe bir hayatı tercih eden Kazak halkı İslam dinine sım sıkı sarılmıştır. Maveraunnehir hanları arasındaki anlaşmazlıklar, Kazakların İslam’ı öğrenmelerine büyük engel teşkil etmiştir. Bunun yanı sıra Kalmukların hücumlarının çoğalmas ve Kazak juzlerinin Rus Çarlık devletine dâhil olana kadar Kazakların hayatı savaş ve mücadeleyle geçmiştir. Buna rağmen Kazak halkı han ve sultanlarıyla birlikte kendilerini Müslüman saymışlar, Kur’an okumuşlar, Haca gitmişler, çocuklarını medreseye tahsile vererek hiçbir zaman nikâhsız evlilik yapmamışlardır.

Kazak halkı Müslüman olduğu için onların dini hayatındaki ilk kaynağı Kur’an-ı Kerim ve onun ilk tefsiri Hz. Peygamberin hadisleridir. Kazak halkının kültürü ve geleneklerine baktığımız zaman Kur’an-ı Kerim ayetleri ve Hz. Peygamberin sünneti ile uyum içerisinde olduğunu gördük. Kazak kültüründeki atasözleri, şiirler, jır ve destanlar, kıssalar vd. eserler Kazak tarihinin geçmişteki zor ve ağır durumlarını yansıtmaktadır. Söz konusu eserlere baktığımız zaman muhtevasında Hz. Peygamber’e ayrıca önem verildiğini görmekteyiz. Bunun yanı sıra Kazak şiir ve jırlarındaki İslami motifler başta iman olmak üzere ibadet, inanç, ahlak gibi İslamın tüm alanlarını kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

- Azibayeva B. (2002) Babalar Sözi I. Astana.
 Babatayulı D. (1984). Bes Gasır Jırlaydı. Almatı: Jazuşi
 Babatayulı D. (2006). On Gasır Jırlaydı. Almatı: Daur.
 Basilov V.N., Karmışeva J. (1997). İslam u Kazahov. Moskva.
 İsmailov O. (1996). Babalar Sözi- Danalık Közi 106. Almatı.

- Kudaybergenulı J. (2002). Sayragan Bakta Bulbulday 13 . (oluşturan: Tınışbek D., Tuyakbayev G.) Taraz.
- Magauin M., Baydildayev M. (1991). Ay Zaman-ay, zaman-ay I-II. Almatı.
- Malov. B. (1999). Bayrař kitabı. O Tatarah, Yevreyah i Drugih Narodah v Rossiyskoy İmperii, Kazan.
- Mirzahmetov. M. (1992). Muhtar Avezov Jane Abaytanu Problemaları. Almatı: Gılım.
- Nauşanbayulı N. (1997) Alař. (oluşturan řayahmet A.), Kostanay.
- Nısanalı. A. (1992). Üç Peygamber. Almatı: Dauir 1992.
- Oteniyazulı S. (1994). “Kazakstannın XIX Gasirdağı Hal Ahualı”. Kazak Tarihi № 1. Almatı.
- şortanbay K. (1993). Tolgaular, Aytıstar, Dastan 43 b. (oluşturan: Madibayeva K., Junistegi K). Almatı.
- Tilepov J. (2001). Tarih jane Adebıyet. Almatı.
- Tolibayev K. (2000). Babadan Kalgan Bar Baylık. Almatı.
- Zımanov S., Oserov N. (1998). Kazak Adet Gurıp Zandarına şarigattın Aseri. Almatı.